

Rogoziński, Andrzej

Historia miejsca zwanego „Czarnym Dworem”

Nasze Korzenie 4, 47-51

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Historia miejsca zwanego „Czarnym Dworem”

Jednym z najbardziej tajemniczych obiektów dawnego Płocka jest z całą pewnością tzw. Czarny Dwór. Mianem tym ogólnie określano zabudowania znajdujące się do końca lat sześćdziesiątych XX wieku wzdłuż dzisiejszej ulicy Okrzei. Ich pierwotnie militarne przeznaczenie zapewne zaważyło na fakcie, że tak niewiele dziś o nich wiemy. Praktycznie każdy miłośnik dziejów naszego miasta słyszał o istnieniu tego miejsca. Starsi płocczanie mogą mieć jeszcze w pamięci jego obraz, młodsi znają go z opowiadań lub nielicznie zachowanych fotografii pochodzących z drugiej połowy ubiegłego wieku. Reprodukcje te najczęściej przedstawiały długi drewniany barak o ciemnych, grafitowych ścianach. Przywykliśmy sądzić, że określenie „Czarny Dwór” wywodzi się właśnie od specyficznego koloru elewacji, a historia tego miejsca zakończyła się wraz z kresem istnienia tej charakterystycznej drewnianej architektury. W niniejszym artykule postaram się opisać ten obiekt z nieco innej perspektywy. Przypomnę, że miejsce owo to nie tylko historia ulicy Okrzei i jej, jak się okazuje, późniejszej drewnianej zabudowy. To także architektura współczesnego Płocka, nadal bowiem istnieje przynajmniej jeden z budynków Czarnego Dworu, który bynajmniej nie jest drewniany.

Tradycyjnie zacznę od nazwy, gdyż wbrew pozorom jej geneza wcale nie jest taka oczywista i jednoznacznie zdefiniowana. Określenie „Czarny Dwór” nie dotyczyło konkretnego budynku, lecz odnosiło się do całej posesji i zaczęło funkcjonować w sposób formalny prawdopodobnie dopiero na początku XX wieku. Wtedy używano go nawet w oficjalnych dokumentach. Wcześniej pobudowane tam w połowie XIX stulecia koszary określano mianem „Obozu Pułkowego”, a następnie „Dworu Pułkowego”. W literaturze przedmiotu możemy nawet znaleźć wzmiankę, że zanim wzniesiono tam pierwsze zabudowania miejsce to nazywano „Czarnym Polem”¹. To by wskazywało, że określenie „Czarny Dwór” mogło być połączeniem cech miejsca i obiektu tam pobudowanego. Jednak, jak już wspomniałem we wstępie, najbardziej rozpowszechniona jest opinia, że określenie to wywodzi się od drewnianej architektury tego miejsca i jej charakterystycznego koloru (powstałego prawdopodobnie w wyniku konserwacji drewna przez smolenie). Za taką genezą przemawia z kolei przesłanka, że nazwa „Czarny Dwór” zaczęła funkcjonować dopiero po pewnym czasie. Pozostawałoby to również w zależności od faktu, że pierwsze zabudowania Obozu Pułkowego miały charakter murowany, choć otoczone były drewnianym parkanem. Oczywiście nie można także wykluczyć innych interpretacji, chociażby takiej, że nazwa ta mogła się w jakimś stopniu odnosić do stacjonujących tam wojsk kozackich.

1. M. Trubas, *Płocki garnizon Wojska Polskiego w latach 1918-1939*, Warszawa 2008, s. 56. Autor podaje informację, że określenie „Czarne Pole” uległo zruszczeniu do postaci „Czarny Dwór”.

Na podstawie dawnych planów miasta Płocka możemy określić dokładną lokalizację interesującego nas obiektu. W wyraźny sposób obrazują to np. plany miejskie z 1906 i 1917 roku. Dowiadujemy się z nich, że Czarny Dwór obejmował teren pomiędzy dzisiejszymi ulicami Józefa Kwiatka i Arcybiskupa A. J. Nowowiejskiego z jednej strony, a ulicą Kazimierza Wielkiego z drugiej. Osią wszystkich zabudowań była dzisiejsza ulica Okrzei, po obu stronach mniej więcej symetrycznie zagospodarowana. Zarys widocznych tam budynków pokrywa się z zachowaną w Archiwum Państwowym w Płocku mapką sytuacyjną tego terenu wykonaną na potrzeby *obowiązkowego ubezpieczenia od ognia* w październiku 1925 roku.²

Oczywiście nie wszystkie obiekty tego kompleksu zostały pobudowane jednocześnie, wcześniej w tym miejscu bowiem zlokalizowany był Browar Wojciecha Elbrandta (również występujące pisownia Elbrend). Zobowiązał się on, na zasadzie ugody zawartej z władzami miejskimi w dniu 2/14 czerwca 1843 roku, na sprzedaż nieruchomości nr 110 przy ul. Zduńskiej wraz z *eksystującymi tam zabudowaniami nic sobie niewyłączając na rzecz Magistratu Miasta Płocka i zobowiązuje się najdalej do dnia pierwszego/trzynastego października roku bieżącego [1843] Budowle eksystujące i na Browar nowourządzone z Młynnicą i Stajniami przerobić niemniej nowe wystawić na ulokowanie obozu Pułkowego w mieście Płocku*.³

A więc część obiektów została wzniesiona przed 1843 rokiem, uległy one jedynie przebudowie, pozostałe pobudowano od podstaw. Potwierdzeniem tej informacji jest dokumentacja magistratu z 1847 roku, gdzie odnajdujemy zapiski odnośnie Dworu Pułkowego, określające numery hipoteczne posesji i opis budowli, a także daty ich powstania. Na posesję nr 110/111 (powstałą w 1842 r.) składały się następujące zabudowania opisane w łokciach warszawskich:

- szopa 1 a murowana o wymiarach dł: 23, szer. 18 1/2, wys. 6
- szopa 2 a murowana dł. 48, szer. 23 3/4, wys. 4 1/2
- stajnia 1 a murowana dł. 85, szer. 14 1/2, wys. 5
- stajnia 2 a murowana dł. 25, szer. 14 1/2, wys. 5
- kuźnia murowana dł. 12, szer. 12, wys. 4 1/2
- kłoała drewniana dł. 7, szer. 4, wys. 4
- parkan drewniany dł. 158, wys. 3 1/2.

Całość mogła pomieścić 200 osób i 120 koni. Odnajdujemy również wzmiankę o posesji nr 135 (zakupionej już w 1836 r.) opisanej jako *piekarnia z kwaterą oficerską* dł. 69 1/2, szer. 17 1/4, wys. 6. Mogła ona pomieścić 15 osób⁴. Już 1/13 października 1843 roku

2. Archiwum Państwowe w Płocku (dalej APP), Akta miasta Płocka (dalej AMP), Akta o nieruchomości „Czarny Dwór”, sygn. 25403, k. 56-57.

3. APP, AMP, Akta nabycia browaru Elbrenda na obóz półkowy oraz innych potrzeb dostawy, sygn. 401, k. 27-32.

4. APP, AMP, Akta... dotyczące się wszelkich budowli ratuszowych i wydatków, sygn. 577, k. 76.

Plan sytuacyjny budowli nieruchomości Czarny Dwór z 1925 r.; rys. autora na podstawie dokumentacji Archiwum Państwowego w Płocku (APP, AMP, Akta o nieruchomości „Czarny Dwór”, sygn. 25403, k. 56-57).

miasto wydzierżawiło zabudowania przy ulicy Zduńskiej nr 110 władzom wojskowym na okres 12 lat. W umowie wymieniono następujące budynki:

- a) dom murowany długości łokci warszawskich 80, szerokości łokci 1, izb obszernych osiem na parterze, cztery w suterenie, piwnica, kuchnia, kuźnia obszerna od tyłu
 - b) stajnia murowana koni 120, długości łokci 108 szeroka łokci 13
 - c) zabudowania murowane na pomieszczenia 83 powózek pułkowych, łokci długie 69
 - d) dziedzińiec otoczony z dwóch stron zabudowaniami a z dwóch parkanami
 - e) na dziedzińcu są trzy pompy, dwie z przodu a trzecia od tyłu
 - f) kloaka z brukowaną cembrowiną składającą się z siedzi sześciu.
- Zabudowania te miały być przeznaczone na pomieszczenia szwalni pułkowej, szkoły muzyki trębaczy, doboszy, izby rzemieślniczej dla cieśli, ślusarzy i kowali [...], lokowanie powózek 83, koni pociągowych 120.⁵

5. APP, AMP, Akta nabycia browaru Elbrenda na obóz pułkowy oraz innych potrzeb dostawy, sygn. 401, k. 182-185.

W 1844 roku 7/19 kwietnia ogłoszono przetarg na urządzenie kwatery oficerskiej na parterze piekarni i mieszkania na poddaszu dla dozorczy, a także na wystawienie parkanów.⁶

Sześć lat później Rząd Gubernialny płocki zawarł umowę z Izraelem Bursztynem, na mocy której miał on wybrukować podwórze w posesji zajmowanej na obóz pułkowy, praca miała być zakończona w ciągu trzech miesięcy od daty podpisania kontraktu.⁷ W 1859 roku zabudowania Obozu Pułkowego wymagały już poważnego remontu, w tym celu władze miasta zawarły kontrakt z Abramem Goldmanem, na mocy którego miał on zewnątrz i wewnątrz zrestaurować sześć budowli z kloakami i wygradzeniami⁸. Prace obejmowały m.in. naprawę dachów, renowację pieców, stolarki okiennej i drzwiowej.⁹ Kolejny remont miał miejsce w 1866 roku, obejmował również renowację pieców, stolarki okiennej, a także bielenie ścian i meliorację terenu.¹⁰

Jednak zanim do niego doszło, Czarny Dwór o mało nie uległ zniszczeniu, w 1863 roku był bowiem celem ataku powstańców. Jego załogę stanowiło wówczas 50 osób (40 rzemieślników pułkowych i 10 kozaków). Po wymianie ognia atakującym udało się zdobyć jeden z budynków, wtedy postanowili podpalić koszary. Jednak zgromadzone w tym celu drewno i słoma okazały się zbyt wilgocone, a dodatkowo pojawił się problem z pozyskaniem ognia. W tym czasie na pomoc obleganym koszarom przybyła półkompania piechoty, strzegąca wcześniej ratusza. Powstańcy musieli się wycofać, a koszary ocalały.¹¹

Na początku lat dwudziestych ubiegłego wieku część zabudowań Czarnego Dworu dowództwo przekazało miastu, pozostałe służyły jako wojskowe magazyny. W nowo przejętych obiektach władze miejskie urządziły pomieszczenia gospodarcze o bardzo różnorodnym przeznaczeniu. W jednym z budynków w 1920 roku była zlokalizowana sieczkarnia.¹² Inne pomieszczenie było wynajmowane na potrzeby Wydziału Drogowego Starostwa.¹³ O wynajmie jednej z szop starał się w lutym 1921 roku Dozór Szkolny. Miała ona pełnić funkcję składu mebli i *utensylii* szkolnych, jednak prośba ta spotkała się z odmową ze strony miasta.¹⁴ Rok później Wydział Powiatowy Starostwa zwrócił się o wydzierżawienie powierzchni jednego z budynków na cele *lecznictwa zwierząt*. Zgodę wstępnie przyznano 25 stycznia 1922.¹⁵ W styczniu 1922 roku Wydział Zdrowia Publicznego prosił o zwolnienie lokalu *przeznaczonego na Dom*

6. Tamże, k. 100-130.

7. Tamże, k. 432.

8. APP, AMP, Akta Obozu pułkowego, sygn. 402, k. 256-257.

9. Tamże, k. 270-272.

10. Tamże, k. 592-594.

11. S. Kostanecki, *Płock 1830-1864*, [w:] A. Gieysztor [red.], *Dzieje Płocka*, Płock 1973, s. 318-320.

12. APP, AMP, Akta do nieruchomości miejskiej Czarny Dwór, sygn. 25187, k. 2.

13. Tamże, k. 3.

14. APP, AMP, Akta o nieruchomości miejskiej Czarny Dwór, sygn. 25230, k. 1-3.

15. APP, AMP, Akta o nieruchomości Czarny Dwór, sygn. 25261.

NAJBARDZIEJ CHARAKTERYSTYCZNY
BUDYNEK CZARNEGO DWORU
— OD 1925 DOM MIESZKALNY
DLA UBOŻSZEJ CZĘŚCI PŁOCKIEGO
SPOŁECZEŃSTWA, ZNAJDUJĄCY SIĘ
WZDŁUŻ DZISIEJSZEJ ULICY OKRZEI,
ROZEBRANY W 1968 R.

FOT. Z ZASOBÓW MIROŚŁAWA ŁAKOMSKIEGO

*Izolacyjny w celu uporządkowania tego lokalu i wstawienia łóżek*¹⁶. Dom Izolacyjny funkcjonował do marca 1926, wtedy zgodnie z decyzją prezydenta Płocka został zlikwidowany.¹⁷ Przed 1924 rokiem w zabudowaniach Czarnego Dworu istniała również waga miejska wozowa¹⁸, a dwa lata później wpłynął wniosek o założenie tam magazynu miejskiego i ulokowanie taboru.¹⁹ Zapewne zostało to zrealizowane, jeszcze tego samego roku bowiem do Zarządu Technicznego Telegrafów i Telefonów Obwodu Płockiego wpłynęła prośba o połączenie telefoniczne Czarnego Dworu z centralą tego wydziału w celu lepszej koordynacji spraw związanych z miejską gospodarką.²⁰

Pozostałe zabudowania były wynajmowane przez firmy prywatne. W czerwcu 1922 roku magistrat wydzierżawił część budynku murowanego w nieruchomości „Czarny Dwór” od ulicy Zduńskiej firmie Dom Handlowy Marianowie Lewandowscy w Płocku z przeznaczeniem na urządzenie mydlarni i wytwórni kalafonii. Co ciekawe, strony ustaliły czynsz na czas od 20 czerwca 1922 do 1 września 1923 r. – 298715 marek gotówką przy podpisaniu kontraktu, w następnych zaś latach po 3750 kłg. żyta w dobrym gatunku lub stosownie do uznania Magistratu równowartość tegoż podług cen rynkowych.²¹ Również w tym samym roku wydzierżawiono część placu pod produkcję wyrobów cementowych firmie Biuro Techniczne A. Michalskiego.²² Z początkiem kolejnego roku o ustalenie warunków dzierżawy wystąpił Polski Syndykat Ogrodniczy SP. Akc.²³

W latach dwudziestych ubiegłego wieku część zabudowań Czarnego Dworu wkroczyła w ostatnią fazę swojego istnienia. W 1919 roku Podkomisja Mieszkaniowa Wydziału Zdrowia Publicznego zwróciła się do magistratu z prośbą o przerobienie części zabudowań od ulicy Szerokiej na budynki mieszkalne w celu zmniejszenia głodu mieszkaniowego, jaki daje się odczuwać w danej chwili. Prośba ta spotkała się jednak z odmową z uwagi na plany miasta dotyczące przeznaczenia tego rejonu na cele składowania artykułów żywnościowych i materiałów jako w obiekcie zamkniętym i strzeżonym.²⁴ Jednak kilka lat później sytuacja przedstawiała się już odmiennie. Informuje nas o tym protokół z posiedzenia Komisji Mieszka-

16. Tamże.

17. APP, AMP, Akta... o nieruchomości Czarny Dwór, sygn. 25435, k. 1.

18. APP, AMP, Akta o wadze wozowej na Czarnym Dworze, sygn. 25348, k. 8.

19. APP, AMP, Akta... o założeniu magazynu miejskiego na Cz. Dworze, sygn. 25447, k. 1-2.

20. APP, AMP, Akta... o nieruchomości Czarny Dwór, sygn. 25435, k. 9.

21. APP, AMP, Akta... o dzierżawie przez M. J. Lewandowskiego części składu na Czarnym Dworze, sygn. 25277, k. 5.

22. APP, AMP, Akta o nieruchomości Czarny Dwór, sygn. 25261.

23. APP, AMP, Akta o nieruchomości Czarny Dwór, sygn. 25299, k. 1-8.

24. APP, AMP, Akta o nieruchomości Czarny Dwór, sygn. 25230, k. 9.

niowo-Przydziałowej z 1 lipca 1925. Rozpatrywała ona sprawę przydziału lokali w przerabianym budynku na Czarnym Dworze. W wyniku obrad 24 rodzinom przyznano pojedyncze izby, 11 rodzin postanowiono zakwaterować na salę zbiorową.²⁵ Budynek ten, prawdopodobnie najlepiej zapamiętany przez mieszkańców Płocka, dla wielu będący symbolem Czarnego Dworu, pełnił funkcję kwaterunkową do końca swojego istnienia. Został rozebrany w drugim półroczu 1968 roku.²⁶ Nieco wcześniej, w połowie lat trzydziestych ubiegłego wieku, planowano rozebrać jeden z baraków mieszkalnych Czarnego Dworu, a jego mieszkańców przesiedlić na tzw. Cholerkę.²⁷

Czarny Dwór był obecny w życiu kolejnych pokoleń płocczan przez dziesięciolecia, od chwili powstania pierwszych budynków, przeznaczonych na browar, poprzez istniejące tam później koszary wojskowe, by następnie pełnić funkcje gospodarczo-przemysłowe, a ostatecznie służyć za bazę mieszkaniową dla uboższej części społeczeństwa. Tak pokrótce przedstawia się historia tego miejsca, a właściwie jej fragment, Czarny Dwór bowiem to tak naprawdę cały zespół obiektów istniejących w obrębie potocznie w ten sposób

określonej posesji. Obiektów, które z całą pewnością mogą stanowić bardzo ciekawy materiał do profesjonalnych badań naukowych. Mam nadzieję, że Czarny Dwór jednak nie zginie ze świadomości płocczan. Może nawet kiedyś doczeka się swojej monografii. Z całą pewnością pozostał jeszcze jeden strażnik historii tego miejsca, to niewielki budynek na końcu ulicy Kwiatka, opatrzony numerem 59a.²⁸ Swoim istnieniem przypomina nam, że był kiedyś częścią dużego obiektu, o którym tak naprawdę nadal niewiele wiemy. ■

Uprzejmie dziękuję za pomoc merytoryczną

• Pani Dorocie Zarembie z Płockiej Delegatury Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Warszawie;

• Pani Barbarze Rydzewskiej – Kustoszowi Muzeum Mazowieckiego w Płocku;

• Pani Grażynie Szumlickiej-Rychlik – Dyrektorowi Biblioteki TNP im. Zielińskich w Płocku.

Uprzejmie dziękuję za udostępnienie materiałów

• Panu Leonardowi Sobierajowi – Dyrektorowi Muzeum Mazowieckiego w Płocku;

• Panu Mirosławowi Łakomskiemu – ViaArtCity Płock.

25. APP, AMP, Akta o nieruchomości Czarny Dwór, sygn. 25403, k. 28-29.

26. *Płock w Polsce Ludowej 1945-1970*, Płock 1970, s. 85.

27. „Głos Mazowiecki” 1935, nr 261.

28. Informacja oparta na podstawie dokumentacji zgromadzonej w Płockiej Delegaturze Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Warszawie.

Ulica Kwiatka 59a, widok obecny przedstawiający dawny dom mieszkalny z wagarnią; fot. autora.

